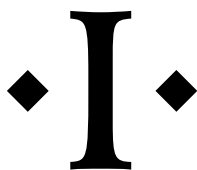


NEZNÁMÁ
EVANGELIA
Novozákonní
apokryfy



USPOŘÁDALI
JAN A. DUS
PETR POKORNÝ

VYŠEHRAĐ

Na přebalu:
Kráľ Abgar přijímá mandylion
tempera na dřevě
Sinaj, klášter sv. Kateřiny
polovina 10. století

Na vazbě:
Znamení života s Kristovým monogramem
vlněná aplikace na plátně
Achim
4.–5. století

© Centrum biblických studií Akademie věd ČR
a Univerzity Karlovy v Praze, 2001

Studies and Translations © Jaroslav Brož, Th.D., S.S.L.,
Prof. Dr. Růžena Dostálová, CSc., Mgr. Jan A. Dus, Mgr. Matyáš Havrda,
Lucie Kopecká, Doc. Dr. Zdeněk Kratochvíl, Dr. Petr Peňáz,
Dr. Dagmar Peňázová, Prof. Dr. Petr Pokorný, DrSc., Zuzana Vlčková, 2001

ISBN 80-7021-406-6

OBSAH

1. NOVOZÁKONNÍ KÁNON A APOKRYFY

1.1	Problém	17
1.2	Evangelium jako předpoklad kánonu	17
1.3	Pavlova zpětná vazba na Ježíšův kříž	19
1.4	Od Pavla k evangeliu podle Marka	19
1.5	Evangelium podle Marka	22
1.6	Idea kánonu	25
1.7	Hranice kánonu	26
1.8	Novozákonní apokryfy	31

2. APOKRYFNÍ DODATKY K EVANGELIÍM

2.1	Úvod	37
2.1.1	Varianty v textu Nového zákona	37
2.1.2	Agrafa	38
2.1.2.1	„Tento svět je most...“	40
2.1.2.2	Kritický výběr	41
2.1.2.3	Edice agraf a literatura	42
2.2	Agrafon o práci v sobotu (L 6,4 D)	42
2.2.1	Úvod	42
2.2.2	Edice a literatura	45
2.2.3	Překlad z řečtiny	45
	Spor o sobotu	45
	Výrok o práci v sobotu	46
	Uzdravení v sobotu	46
2.3	Fragment tzv. tajného Markova evangelia (po Mk 10,34)	47
2.3.1	Úvod	47
2.3.2	Edice a literatura	49
2.3.3	Překlad z řečtiny	50
2.4	Kratší závěr Markova evangelia (po Mk 16,8)	52
2.4.1	Úvod	52
2.4.2	Edice a literatura	52
2.4.3	Text a překlad z latiny	53

2.5 Freerovo logion (po Mk 16,14)	54
2.5.1 Úvod	54
2.5.2 Edice a literatura	54
2.5.3 Překlad z řečtiny	55
2.6 Papyrus Oxryrhynchus 840	55
2.6.1 Úvod a papyrus Berolinensis 11710	55
2.6.2 Edice a literatura	59
2.6.3 Překlad z řečtiny	59
2.7 Papyrus Oxryrhynchus 1224	60
2.7.1 Úvod	60
2.7.2 Edice a literatura	61
2.7.3 Překlad z řečtiny	62
2.8 Papyrus Egerton 2	63
2.8.1 Úvod	63
2.8.2 Literatura	65
2.8.3 Překlad z řečtiny	66
Spor o Ježíšovu totožnost	66
Pokus o ukamenování a zatčení	68
Uzdravení malomocného	69
Spor o poplatky vrchnosti	71
Zázrak u Jordánu	73
Záhadný fragment	74

3. NEJSTARŠÍ EVANGELIA (LOGIA)

3.1 Tomášovo evangelium	77
3.1.1 Doklady a vznik	77
3.1.2 Teologie	82
3.1.3 Metoda výkladu	85
3.1.4 Literatura	86
3.1.5 Překlad z koptštiny a výklad jednotlivých logií	87
3.2 Fajjúmský fragment	154
3.2.1 Úvod	154
3.2.2 Edice a literatura	154
3.2.3 Překlad z řečtiny	155

3.3	Evangelium Spasitele	155
3.3.1	Úvod	155
3.3.2	Edice a literatura	158
3.3.3	Překlad z koptštiny	159
	Rozmluva Spasitele s učedníky po poslední večeři	159
	Vidění na hoře (Olivetské?)	160
	V Otcově trůnním sále	161
	Trojí modlitba Spasitele k Otci	161
	Rozhovor Spasitele s učedníky po vidění	162
	Výroky uvozené slovem AMEN	163
	Spasitel oslovuje kříž	164
	Nezařaditelné větší zlomky	165
3.4	Rozhovor se Spasitelem	167
3.4.1	Úvod	167
3.4.1.1	Datování	167
3.4.1.2	Vztah k ostatním křesťanským textům	167
3.4.1.3	Teologie	168
3.4.2	Edice a literatura	169
3.4.3	Překlad z koptštiny	169
	Úvod	169
	Rozhovor I	170
	Pověst o stvoření I	170
	Rozhovor II	171
	Pověst o stvoření II	171
	Rozhovor III	171
	Slova moudrosti	172
	Apokalyptické vidění	172
	Rozhovor IV	173
	Závěrečné pokyny	176

4. ŽIDOKŘEŠŤANSKÁ APOKRYFNÍ EVANGELIA

4.1	Úvod	179
4.1.1	Údaje o existenci židokřesťanských evangelií	179
	O evangeliu Nazorejců	180
	O evangeliu Hebrejců	180
	O evangeliu Ebionitů	180
4.1.2	Christologie	181
4.1.3	Neznámý komentář k Matoušovu evangeliu	182

4.2 Edice a literatura	182
4.3 Překlad zlomků a poznámky	183
4.3.1 Evangelium Nazorejců	183
4.3.2 Evangelium Hebrejců	189
4.3.3 Evangelium Ebionitů	193
4.3.4 Nepravé a nejisté texty	196
4.3.4.1 Sedmnáct zázraků při Kristově narození	204

5. GNOSTICKÁ APOKRYFNÍ EVANGELIA

5.1 Filipovo evangelium	209
5.1.1 Úvod	209
5.1.2 Edice a literatura	209
5.1.3 Překlad z koptštiny	210
5.2 Evangelium Egyptanů	224
5.2.1 Úvod	224
5.2.2 Edice a literatura	225
5.2.3 Překlad řeckých zlomků	225
5.3 Petrovo evangelium	227
5.3.1 Úvod	227
5.3.2 Edice a literatura	228
5.3.3 Překlad z řečtiny	229
5.4 Mariino evangelium	234
5.4.1 Úvod	234
5.4.2 Edice a literatura	237
5.4.3 Překlad koptských a řeckých zlomků	238

6. EVANGELIA DĚTSTVÍ

6.1 Úvod	247
6.2 Protoevangelium Jakubovo	253
6.2.1 Úvod	253
6.2.2 Edice a literatura	255
6.2.3 Překlad z řečtiny	257

6.3 Pseudo-Tomášovo evangelium dětství	270
6.3.1 Úvod	270
6.3.2 Edice a literatura	273
6.3.3 Překlad z řečtiny	275
6.4 Pseudo-Matoušovo evangelium	286
6.4.1 Úvod	286
6.4.2 Edice a literatura	288
6.4.3 Překlad z latiny	289

7. PILÁTOVSKÝ CYKLUS

7.1 Úvod	315
7.2 Vyprávění Josefa Arimatejského	316
7.2.1 Úvod	316
7.2.2 Prameny a edice	316
7.2.3 Výtah z řeckého textu	316
7.3 Nikodémovo evangelium (Akta Pilátova a Kristův sestup do pekel)	318
7.3.1 Úvod	318
7.3.1.1 O Aktech Pilátových	318
7.3.1.2 O Kristově sestupu do pekel	320
7.3.2 Edice a literatura k Nikodémovu evangeliu	320
7.3.3 Akta Pilátova (překlad z řečtiny)	324
7.3.4 Kristův sestup do pekel (překlad z řečtiny)	344
Rozšířený závěr (překlad z latiny)	349
7.4 První list Pilátův	352
7.4.1 Úvod	352
7.4.2 Edice	352
7.4.3 Překlad z latiny	352
7.5 Vybrané varianty a poznámky k Nikodémovu evangeliu	353
7.5.1 O Jidášově konci	353
7.5.2 O dvou lupičích	354
7.5.3 O Bohorodičce na křížové cestě	355
7.5.4 O Bohorodičce pod křížem	355
7.5.5 O lámání kostí	356

7.5.6	O Ježíšově pohřbu	356
7.5.7	O Ježíšově nanebevzetí	358
7.5.8	O svědectví Leucia a Karina	358
7.5.9	O Šetově cestě do ráje	359
7.5.10	O rozbití pekelných bran	360
7.6	Zpráva vladaře Piláta	361
7.6.1	Úvod	361
7.6.2	Edice a literatura	362
7.6.3	Paralelní překlad řeckých verzí A a B	362
7.7	Druhý list Pilátův	367
7.7.1	Úvod	367
7.7.2	Edice a literatura	367
7.7.3	Překlad z latiny	368
7.8	Potrestání Piláta	368
7.8.1	Úvod	368
7.8.2	Edice a literatura	369
7.8.3	Překlad z řečtiny	369
	První výslech	369
	Druhý výslech a potrestání Židů	370
	Smrt Piláta a Prokly	371
7.9	Smrt Piláta	371
7.9.1	Úvod	371
7.9.2	Edice a literatura	372
7.9.3	Překlad z latiny	372
7.10	Pomsta Spasitele	374
7.10.1	Úvod	374
7.10.2	Edice a literatura	375
7.10.3	Výtah z latinského textu	375
7.11	Svědectví Jana Malaly	377
7.11.1	Úvod	377
7.11.2	Edice a literatura	377
7.11.3	Překlad z řečtiny	377

8. POVĚST O ABGAROVI

8.1 Úvod	385
8.2 Edice a literatura	387
8.3 Překlad z řečtiny	388
Úvodní slovo	388
Abgarův dopis	388
Ježíšova odpověď	389
Apoštol Tadeáš u Abgara	389
Shrnutí	391

9. SVĚDECTVÍ JOSEPHA FLAVIA

9.1 Úvod	395
9.2 Edice a literatura	396
9.3 Překlad z řečtiny	396

Seznam zkratk	399
Bibliografie	410
Rejstřík spisů	416
Rejstřík osobních jmen	439
Rejstřík místních jmen	447
Rejstřík vybraných pojmů	449

9.1 ÚVOD

V Židovských starožitnostech Josepha Flavia z roku 93/94 je na dvou místech zmínka o Ježíšovi: Ant. 20,9,1 (§ 200) se autor zmiňuje o Jakubovi, bratruvi Ježíše, tak zvaného Krista (řec. τοῦ λεγομένου Χριστοῦ). Toto místo uvádí už Eusebios (h.e. II,23,22) a odvolává se na ně také Órigenés (c. Cels. I,47; II,13; comm. in Mt X,17). Eusebios má ve své citaci změněný slovo-sled: τοῦ Χριστοῦ λεγομένου, což lze chápat i jako „zvaného Kristus“. Vzhledem k Josephovu odstupu od křesťanství se přijímá jeho verze a badatelé se kloní k výkladu „takzvaného Krista“. O pravosti tohoto místa by pak nebylo nutno pochybovat.

Za křesťanskou interpolaci se považuje druhé místo: Ant. 18,3,3 (§§ 63–64), citované zpravidla jako Testimonium Flavianum – svědectví Flaviovo. I na toto místo se Eusebios odvolává (h.e. I,11,7–8; d.e. III,5,105). Zdá se však, že Órigenés znal Josephův text bez této vsuvky, poněvadž v polemice s Kelsem (c. Cels. I,47) upírá Josephovi víru „v Ježíše jako Krista“ (tj. Pomazaného, Mesiáše), kdežto formulace „on byl Kristus“ v tomto místě Josephových Starožitností takovou víru předpokládá.

Důkazem původnosti „svědectví“ není ani jeho přítomnost ve všech dochovaných rukopisech Flaviových Starožitností, protože žádný z nich není starší než z 11. století.

Vedle úvah o křesťanské interpolaci textu Ant. 18,3,3 existují i teorie o úpravě jeho původního znění. E. Bammel se pokusil dochovaný text upravit třemi konjekturami: místo πολλούς Ἰουδαίους πολλούς δὲ καὶ τοὺς Ἑλληνικοὺς ἐπηγάγετο ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν („získal na svou stranu – dosl. přivedl – mnoho Židů i mnohé z pohanů. On byl Kristus.“) čte: ἀπηγάγετο ὁ Χριστὸς οὗτος („... odvedl tento Kristus“), a místo οἱ τὸ πρῶτον ἀγαπήσαντες („ti, kteří si jej dříve zamilovali“) čte: οἱ τὸ πρῶτον ἀπατήσαντες („ti, kteří první oklamali“), tedy hovořil o svedení lidu údajným Kristem. Proti tak ostré formulaci, kterou tyto konjektury u Josepha předpokládají, se staví poměrně kladný přístup raně křesťanské tradice k Josephovu dílu (z některých jeho myšlenek např. vycházela i raně křesťanská apologie) a naopak dlouho trvající nezájem Židů o jeho dílo pro jeho vztah k Římanům.

Roku 1971 upozornil S. Pines na zmínku u arabského křesťanského historika Agapia z 10. století: „v té době žil muž zvaný Ješua, vedl dobrý způsob života, byl známý svou ctností (nebo: učeností) a měl mnohé z Židů i jiných národů jako učedníky. Pilát jej odsoudil k smrti, ale ti, kteří se stali jeho učedníky, se nevzdávali jeho učení a vyprávěli, že se jim zjevil tři dny po svém ukřižování a že žije, a proto že *snad je oním Mesiášem*, o němž proroci řekli podivuhodné věci.“ I tento text je však poměrně pozdní a nelze sledovat jeho textovou tradici až k předloze, z níž čerpal. Formulaci však

charakterizuje určitý odstup od křesťanství, který by mohl svědčit o tom, že Agapiova formulace by mohla být bližší původnímu Josephovu textu, pokud bychom jeho existenci chtěli obhajovat. Problém pravosti „svědectví“ však zatím zůstává otevřený.

9.2 EDICE A LITERATURA

E. Bammel, Zum Testimonium Flavianum, in: O. Betz – K. Hacker – M. Hengel (eds.), Josephus-Studien, FS O. Michel, 1974, str. 2–22 [s doplňky in: E. Bammel, *Judaica. Kleine Schriften I*, 1986, str. 179–189]; *A.-M. Dubarle*, Le témoignage de Joseph sur Jésus d'après la tradition indirecte, RB 80 (1973), str. 481–513; *J. Maier*, Jesus von Nazareth in der talmudischen Überlieferung, EdF 82, Darmstadt 1978. *S. Pines*, An Arabic Version of the Testimonium Flavianum and its Implications, Jerusalem 1971; *E. Schürer*, The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C. – A.D. 135), Vol. I–III/1.2, A New English Version rev. and ed. by G. Vermes and F. Millar, Edinburgh 1973–1987. Zejména: P. Winter, Excursus II – Josephus on Jesus and James, Vol. I, str. 428–441 [uvádí starší literaturu]; *D. S. Wallace-Hadrill*, Eusebius of Caesarea and the Testimonium Flavianum, JEH 25 (1974), str. 353–362; *P. Winter*, Josephus on Jesus, JHSt 1 (1968), str. 289–302.

9.3 SVĚDECTVÍ JOSEPHA FLAVIA (překlad z řečtiny)

I

Josephus Flavius, *Antiquitates Judaicae* 20,9,1
(srv. Eus. h.e. II,23,22)

Protože Ananos měl takovou povahu, usoudil, že je vhodná chvíle, když Festus byl mrtvý a Albinus byl ještě na cestě, a svolal zasedání soudců, přivedl před ně Jakuba, bratra Ježíše, zvaného Kristus, a některé jiné. Obvinil je z porušování zákonů a předal je k ukamenování.

II

Josephus Flavius, *Antiquitates Judaicae* 18,3,3
(srv. Eus. h.e. I,11,7–8)

V té době žil Ježíš, moudrý muž, lze-li jej nazývat mužem. Vykonával totiž podivuhodné skutky, byl učitelem lidí, kteří radostně přijímali pravdu, a získal na svou stranu mnoho Židů i mnohé z pohanů. On byl Kristus. A ačkoli na udání našich předních mužů jej Pilát odsoudil k ukřížování, ti, kteří si jej dříve zamilovali, od toho neupustili. Opět živý se jim totiž ukázal třetího dne, když božští proroci o něm toto i mnoho jiných věcí předpověděli. A ani dnes ještě nezmizelo pokolení křesťanů, kteří se (tak) po něm nazvali.

SEZNAM ZKRATEK

1. ZKRATKY SPISŮ

1.1 Starý zákon

Gn	1. Mojžíšova (Genesis)
Ex	2. Mojžíšova (Exodus)
Lv	3. Mojžíšova (Leviticus)
Nu	4. Mojžíšova (Numeri)
Dt	5. Mojžíšova (Deuteronomium)
Joz	Jozue
Sd	Soudců
Rt	Rút
1S	1. Samuelova
2S	2. Samuelova
1Kr	1. Královská
2Kr	2. Královská
1Pa	1. Paralipomenon (Letopisů)
2Pa	2. Paralipomenon (Letopisů)
Ezd	Ezdráš
Neh	Nehemjáš
Est	Ester
Jb	Jób
Ž	Žalmy
Př	Příslloví
Kaz	Kazatel
Pís	Píseň písní
Iz	Izajáš
Jr	Jeremjáš
Pl	Pláč
Ez	Ezechiel
Da	Daniel
Oz	Ozeáš
Jl	Joel
Am	Ámos
Abd	Abdijáš
Jon	Jonáš
Mi	Micheáš
Na	Nahum

Abk	Abakuk
Sf	Sofonjáš
Ag	Ageus
Za	Zacharjáš
Ma	Malachiáš

1.2 Nový zákon

Mt	Matouš
Mk	Marek
L	Lukáš
J	Jan
Sk	Skutky apoštolské
Ř	Římanům
1K	1. Korintským
2K	2. Korintským
Ga	Galatským
Ef	Efeským
Fp	Filipským
Ko	Koloským
1Te	1. Tesalonickým
2Te	2. Tesalonickým
1Tm	1. Timoteovi
2Tm	2. Timoteovi
Tt	Titovi
Fm	Filemonovi
Žd	Židům
Jk	Jakubova
1Pt	1. Petrova
2Pt	2. Petrova
1J	1. Janova
2J	2. Janova
3J	3. Janova
Ju	Judova
Zj	Zjevení Janovo

1.3 Novozákonní apokryfní knihy v tomto svazku

(případně oddíly v rámci jiných spisů či jinak formulované názvy textů)

Apil	Akta Pilátova (Acta Pilati, tj. první část Nikodémova evangelia)
ArabEv	Arabské evangelium dětství
ArmEv	Arménské evangelium dětství
DesChr	Kristův sestup do pekel (Descensus Christi, tj. druhá část Nikodémova evangelia)
DialS	Rozhovor se Spasitelem
EvEb	Evangelium Ebionitů (fragmenty)
EvEg	Evangelium Egypťanů (fragmenty)
EvHebr	Evangelium Hebrejců (fragmenty)
EvNaz	Evangelium Nazorejců (fragmenty)
EvS	Evangelium Spasitele
FpEv	Filipovo evangelium
JkEv	Protoevangelium Jakubovo
MEv	Mariino evangelium
NikEv	Nikodémovo evangelium
P. Berol. 11710	Papyrus Berolinensis 11710
P. Eg. 2	Egertonův papyrus
P. Oxy. 840	Papyrus Oxyrhynchus 840
P. Oxy. 1224	Papyrus Oxyrhynchus 1224
PsMt	Pseudo-Matoušovo evangelium
PsTm	Pseudo-Tomášovo evangelium dětství
PtEv	Petrovo evangelium
TmEv	Tomášovo evangelium
–	Agrafon o práci v sobotu (L 6,4 D)
–	Tajné Markovo evangelium (fragment)
–	Fajjúmský fragment
–	Pilátova zpráva (Anaphora Pilati)
–	Výprávění Josefa Arimatejského (Narratio Josephi Arimathiensis)
–	První list Pilátův (Claudiovi; tj. poslední kapitola NikEv)
–	Druhý list Pilátův (Tiberiovi)
–	Potrestání Piláta (Paradosis Pilati)
–	Pilátova smrt (Mors Pilati)
–	Pomsta Spasitele (Vindicta Salvatoris)
–	Svědectví Jana Malaly (Chronographia X, vybrané pasáže)

- Pověst o Abgarovi
(Eusebios, h.e. I,13,5-22; II,1,6-7)
- Svědectví Josepha Flavia
(Testimonium Flavianum; Ant. 18,3,3)

1.4 Další zkratky starověkých spisů

Bár	Knihá Bárúková
2Bár	2. knihá Bárúková (Bárúková apokalypsa)
Barn	List Barnabášův
Did	Didaché (Učení dvanácti apoštolů)
EvP	Evangelium Pravdy (NHC I/3; NHC XII/2)
4Ezd	4. Ezdráš (apokalypsa)
Mdr	Knihá Moudrosti
PSf	Pistis Sofia
Sír	Sírachovec
SkTm	Skutky Tomášovy
ŽTm	Žalmy Tomášovy (manichejské)

2. ZKRATKY PRAMENŮ

2.1 Bible

ČEP	Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deutero-kanonických knih), Praha 1991 (Český ekumenický překlad);
K	Bibli Svatá, tj. Svatá Písma Starého i Nového Zákona. Kralice 1613 (Bible kralická);
LXX	<i>A. Rahlfs</i> (ed.), Septuaginta, Stuttgart 1979 (řecký překlad Starého zákona);
N–A ²⁷	<i>E. Nestle – K. Aland</i> (eds.), Novum Testamentum Graece, Stuttgart, 1994 ²⁷ ;
Synopsis	<i>Kurt Aland</i> (ed.), Synopsis quattuor evangeliorum, locis parallelis evangeliorum apocryphorum et patrum adhibitis, Stuttgart 1985 ¹³ ;
vg	<i>R. Weber – B. Fischer</i> (eds.), Biblia sacra iuxta vulgatam versionem, Stuttgart 1983 ³ .

2.2 Křesťanští autoři

- CCSL Corpus Christianorum. Series Latina, Turnhout – Paris, od r. 1953;
- CSCO Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Paris;
- CSEL Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Wien, od r. 1866;
- GCS Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte, Leipzig – Berlin, od r. 1897;
- PG Patrologiae cursus completus. Accurante J.-P. Migne, Series Graeca, 161 vol., Paris 1857–1866;
- PL Patrologiae cursus completus. Accurante J.-P. Migne, Series Latina, 221 vol., Paris 1841–1864.

2.3 Další prameny

- CPG *E. L. v. Leutsch – F. G. Schneidewin* (eds.), Corpus paroemigraphorum graecorum I–II, Göttingen 1851;
- NHC *J. M. Robinson* (ed.), The Facsimile Edition of the Nag Hammadi Codices. I–XI, Leiden 1971–1977;
- NHL *J. M. Robinson* (ed.), The Nag Hammadi Library in English, San Francisco 1977; 1988³;
- P. Oxy. *B. P. Grenfell – A. S. Hunt* (eds.), The Oxyrhynchus Papyri, London etc., od r. 1898;
- PGM *K. Preisendanz – A. Henrichs*, Papyri Graecae Magicae I–III, Leipzig – Berlin 1928–1941, 1974² (rev. A. Henrichs).

3. ZKRATKY POUŽITÝCH PERIODIK A KNIŽNÍCH ŘAD

Použité zkratky podle: S. Schwertner, IATG: Internationales Abkürzungsverzeichnis für Theologie und Grenzgebiete. Zeitschriften, Serien, Lexika, Quellenwerke mit bibliographischen Angaben (Berlin – New York 1974). Za plným názvem periodika/řady následuje místo vydání a datum vydání prvního ročníku/svazku. Datum vydání posledního ročníku (svazku) uvádíme jen tehdy, pokud série byla uzavřena a nebyla ani obnovena pod jiným názvem. Další podrobnosti – přestávky ve vydávání, změny číslování, pozměněné názvy sérií, „dceřiné“ série a podobně – zájemce nalezne ve zmíněné příručce.

- ABAW.PP Abhandlungen der bayerischen Akademie der
Wissenschaften. Philosophisch-philologische Klasse,
München, od r. 1835
- Aegyptus Rivista italiana di egittologia e di papirologia, Milano,
od r. 1920
- AGLB Aus der Geschichte der lateinischen Bibel, Freiburg,
od r. 1957
- AJA American Journal of Archaeology and of the History of Fine
Arts, Princeton, NJ etc., od r. 1885
- AJBI Annual of the Japanese Biblical Institute
- AnBoll Analecta Bollandiana, Bruxelles, od r. 1882
- AnCrac Analecta Cracoviensia
- ANRW Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, W. Haase –
H. Temporini (eds.), Berlin – New York, od r. 1979
- Apocrypha Apocrypha, le champ des apocryphes, Turnhout, od r. 1990
- ARW Archiv für Religionswissenschaft, Leipzig, od r. 1898
- AThANT Abhandlungen zur Theologie des Alten und Neuen
Testaments, Zürich, od r. 1944
- AThR Anglican Theological Review, New York etc., od r. 1918
- BAC Biblioteca de autores cristianos, Madrid, od r. 1947
- BJRL Bulletin of the John Rylands Library, Manchester, od r. 1903
- BeO Bibbia e Oriente, Milano etc., od r. 1959
- BEvTh Beiträge zur evangelischen Theologie
- BETHL Bibliotheca ephemeridum theologiarum Lovaniensium,
Louvain etc., od r. 1948
- BFChTh Beiträge zur Förderung christlicher Theologie, Gütersloh,
od r. 1897
- BFChTh.M Beiträge zur Förderung christlicher Theologie. 2. Reihe.
Monographien, Gütersloh, od r. 1921
- Bib Biblica
- BS Biblical Studies
- BTZ Berliner theologische Zeitschrift
- BW Biblical World. New Series, Chicago, 1/1893–54/1920
- ByzNGrJ Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher, Athen etc.,
1920–1938
- BZNW Beihefte zur Zeitschrift für die neutestamentliche
Wissenschaft, Berlin etc., od r. 1923
- CBQ Catholic Biblical Quarterly, Washington D. C., od r. 1939
- CNT Coniectanea neotestamentica, Uppsala 1936–1964
- ČMKČ Časopis Muzea Království Českého, Praha, od r. 1827
- DBS Dictionnaire de la Bible, Supplément, Paris, od r. 1928

EBib	Études bibliques
EdF	Erträge der Forschung, Darmstadt
EHS.T	Europäische Hochschulschriften. Reihe 23: Theologie
EphMar	Ephemerides Mariologicae
EtB	Études bibliques, Paris, od r. 1903
EThL	Ephemerides theologiae Lovanienses, Louvain etc., od r. 1924
EthR	Études theologiques et religieuses
EvTh	Evangelische Theologie, München etc., od r. 1940
FRLANT	Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments
HKNT	Herders Kommentar zum Neuen Testament
HThR	Harvard Theological Review, Cambridge, Mass., od r. 1908
ITQ	Irish Theological Quarterly
JBL	Journal of Biblical Literature
JEH	Journal of Ecclesiastical History, London, od r. 1950
JHSt	Journal of Historical Studies, Princeton, NJ, od r. 1967/68
JPTH	Jahrbücher für protestantische Theologie, Braunschweig, 1/1875–18/1892
JSNT(.S)	Journal for the Study of the New Testament (Supplement Series)
JThS	Journal of Theological Studies, Oxford, 1899–1949
JThS.NS	Journal of Theological Studies – New Series, Oxford, od r. 1950
KIT	Kleine Texte (für theologische und philosophische Vorlesungen und Übungen), Bonn
LFil	Listy filologické, Praha, od r. 1874
MIOF	Mitteilungen des Instituts für Orientforschung, Berlin, od r. 1953
MPh	Modern Philology, Chicago, IL, od r. 1903
MThZ	Münchener theologische Zeitschrift, München, od r. 1950
Muséon	Muséon. Revue d'études orientales, Louvain etc., od r. 1882
NedThT	Nederlands(ch)e theologisch tijdschrift, Wageningen etc., od r. 1946/47
NHS	Nag Hammadi Studies
NovT(.S)	Novum Testamentum. An international quarterly for New Testament and related studies (Supplementum), Leiden, od r. 1956 (1958)
NTAbh	Neutestamentliche Abhandlungen
NTS	New Testament Studies. Published under the auspices of Studiorum Novi Testamenti Societas, Cambridge, od r. 1954

OrChrA	Orientalia Christiana analecta, Roma, od r. 1935
PapyCol	Papyrologica Coloniensia, Köln, od r. 1964 (=WAAFLNW-S)
PO	Patrologia Orientalis, R. Graffin – F. Nau (eds.), Paris 1/1907–39/1979
PTA	Papyrologische Texte und Abhandlungen, Bonn, od r. 1968
PTS	Patristische Texte und Studien, Berlin, od r. 1964
RHE	Revue d'histoire ecclésiastique, Louvain, od r. 1900
RB	Revue biblique, Paris, od r. 1892
ROC	Révue de l'Orient chrétien, Paris, od r. 1896
StAUp	Studia Anglica Upsaliensia
SBec	Studia biblica et ecclesiastica, Oxford, 1/1885–5/1903
SBL	Society of Biblical Literature
SbORJS	Sbornik otdelenija ruskogo jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademiji nauk, St. Petersburg
SBT	Studies in Biblical Theology, London, od r. 1950
SC	Sources chrétiennes, Paris, od r. 1941
SHAW	Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Heidelberg
SHG	Subsidia Hagiographica, Bruxelles
SNTU.(B)	Studien zum Neuen Testament und seiner Umwelt (Serie B)
SQS	Sammlung ausgewählter kirchen- und dogmengeschichtli- cher Quellenschriften, Tübingen, od r. 1891
StPatr	Studia patristica. Papers presented to the international conference on patristic studies, Berlin, od r. 1957 [řada StPatr je součástí řady TU]
StSin	Studia Sinaitica, London, 1/1894–12/1907
StT	Studi e testi. Biblioteca apostolica Vaticana Città del Vaticano, od r. 1900
StTh	Studia Theologica. Scandinavian Journal of Theology, Lund etc., od r. 1948
STV	Studia Theologica Varsaviensia, Warszawa, od r. 1963
T&S	Texts and Studies
ThBl	Theologische Blätter, Leipzig, 1/1922–21/1942
ThLZ	Theologische Literaturzeitung, Leipzig, od r. 1876
ThZ	Theologische Zeitschrift. Theologische Fakultät der Universität Basel, od r. 1945
TRE	Theologische Realenzyklopädie, Berlin, od r. 1976
ThStKr	Theologische Studien und Kritiken. Zeitschrift für das gesamte Gebiet der Theologie, Hamburg etc., 1/1828 – 109/1941

TU	Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, Berlin etc., od r. 1882
TU (NF)	Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur (Neue Folge)
UZIMU.IF	Učenyja Zapiski Imperatorskogo Moskovskogo Universiteta, Otd. Istor.-Filol.
VAW	Verhandelingen der kon. akademie van wetenschappen te Amsterdam, afdeeling letterkunde, Amsterdam, 1858–1891, nieuwe reeks 1/1896–39/1937
VD	Verbum Domini. Commentarii de re biblica, Roma, od r. 1921
VerhKABelg.KL	Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der letteren
VF	Verkündigung und Forschung. Theologischer Jahresbericht, München
VigChrSup	Vigiliae Christianae. Review of early Christian life and language, Amsterdam, od r. 1947; – Supplementum
VL	Vetus Latina. Die Reste der altlateinischen Bibel, Freiburg/Br.
WAAFLNW-S	Wissenschaftliche Abhandlungen der Arbeitsgemeinschaft für Forschung und Lehre des Landes Nordrhein-Westfalen: Sonderreihe, Köln, od r. 1964 (=PapyCol)
WB	Die Welt der Bibel, Düsseldorf
WMANT	Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament, Neukirchen, od r. 1962
WUNT	Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen
ZCP	Zeitschrift für celtische Philologie und Volksforschung, Tübingen etc., od r. 1897
ZfS	Zeitschrift für Slawistik, Praha
ZKTh	Zeitschrift für katholische Theologie, Wien etc., od r. 1876
ZNW	Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft (21/1922:) und die Kunde der älteren Kirche, Berlin, od r. 1900
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn, od r. 1967
ZThK	Zeitschrift für Theologie und Kirche, Tübingen etc., od r. 1891

4. RŮZNÉ ZKRATKY A ZNAČKY

- AAA – R. A. Lipsius – M. Bonnet (eds.), *Acta apostolorum apocrypha* ... viz bibliografie
- a/b – první / druhá část verše (za číslem verše)
- ad loc. – u daného místa (zpravidla se míní daný biblický verš v komentáři k biblické knize)
- ad voc. – u daného hesla (zpravidla se míní dané heslo v příručce encyklopedického typu)
- ANT – M. Starowieyski, *Apokryphy Nowego Testamentu* ... viz bibliografie
- Aq – Akvilův překlad SZ
- aram. – aramejsky/aramejščina
- BG – Berlínský gnostický kodex 8502
- ČEP – ve znění Českého ekumenického překladu bible (za veršem)
- čes. – česky
- dosl. – doslova
- EA – A. de Santos Otero (ed.), *Los Evangelios Apócrifos*... viz bibliografie
- EA – C. Tischendorf (ed.), *Evangelia apocrypha* ... viz bibliografie
- ed. – vydání
- EIA – G. Schneider (ed.), *Evangelia infantiae apocrypha* ...
- evg. – evangelium, evangelia
- FS – Festschrift
- hebr. – hebrejsky
- K, kral. – ve znění českého kralického překladu bible (za veršem)
- kan. – kanonický
- kap. – kapitola
- kod. – kodex(y); zkratky nz. kodexů podle vydání N–A²⁷
- kopt. – koptsky
- KTM – Z. Soušek (ed.), *Knihy tajemství*... viz bibliografie
- lat. – latinsky
- LXX – (za veršem) ve znění řeckého překladu SZ, Septuaginty
- mj. – mimo jiné
- n; nn – následující / dva následující (verše, strany)
- NHC – kodex z Nag Hammádí (následuje číslo kodexu, lomítka a číslo spisu), v bibliografii viz J. M. Robinson
- NHL – J. M. Robinson (ed.), *The Nag Hammadi Library in English*... viz bibliografie
- NTA – W. Schneemelcher, *Neutestamentliche Apokryphen*...

- NZ – Nový zákon
 nz. – novozákonní
 o. c. – citované dílo
 P – ve znění syrského překladu bible, Pešitty (za veršem)
 P^{xy} – číslo papyru obsahujícího text NZ (podle vydání N–A²⁷)
 P. Eg. 2 – Papyrus Egerton 2
 P. Oxy. – Papyrus Oxyrhynchus
 P. Ryl. – Papyrus Rylands
 par – a paralelní místa v synoptických evangeliích
 pers. – perský
 pl. – plurál (množné číslo)
 Q – předpokládaný společný pramen Matoušova a Lukášova evangelia
 r. – roku
 rkp. – rukopis(y); označení nz. rukopisů podle vydání N–A²⁷
 ř. – řádek
 řec. – řecky
 S^{Lk} – zvláštní látka Lukášova evangelia
 scil. – scilicet, rozumí se
 sl. – sloupec
 str. – strana
 sg. – singulár (jednotné číslo)
 srbsko-csl. – srbsko-církevněslovanský
 srv. – srovněj
 stsl. – staroslověnský
 Sym – Symmachův překlad SZ
 syr. – syrsky
 SZ – Starý zákon
 sz. – starozákonní
 Theod – Theodotiův překlad SZ
 VA – G. Bonaccorsi (ed.), I Vangeli Apocrifi ... viz bibliografie
 vg – Vulgáta (latinský překlad bible)
 v., vv. – verš, verše
 v.t. – viz též
 var. – varianta
 var.l. – varia lectio, různočtení
 zejm. – zejména
 : – dvojtečka mezi dvěma citáty ze synoptických evangelií (jde o paralelní místa)
 + – (rukopis, verze) přidává následující slovo (slova)

POZNÁMKY K ÚPRAVĚ PŘEKLÁDANÝCH TEXTŮ

Ve shodě se zvyklostmi ve většině uvedených edic užíváme zjednodušeného leydenského systému: doplněný (rekonstruovaný) text uvádíme v hranatých závorkách [], slova doplněná pro lepší porozumění textu v závorkách kulatých (). Nečitelnou část textu označujeme třemi tečkami, bez ohledu na její délku. Toliko místa, kde nelze rekonstruovat více než jedno slovo, jsou označena více než třemi tečkami. V kapitolách 6 a 7 užíváme složené závorky {} pro vložené paralelní oddíly.

Na biblická místa upozorňujeme zpravidla poznámkami pod čarou. V některých spisech (především v NikEv) vyznačujeme *kurzivou* takovou pasáž v textu, která se v překladu shoduje se zněním ČEP.

Malá písmena v označení starých náboženských knih (bible, tóra, talmud, mišna, korán) jsou výrazem skutečnosti, že se zpravidla jedná o slova, která původně neměla funkci názvu a znamenají doslova „knížky“, „učení“ apod.

Pro slova „Ježíš“, „Kristus“, „Bůh“, „Spasitel“, „Pán“ užíváme velká písmena. Toto rozlišování není sice založeno na samotném řeckém textu (většinou se psala všechna písmena velká), nicméně uvedená slova – boží tituly – bývala ve starých textech zvláštním způsobem označena, například zkratkou v podobě prodloužené čáry nad písmeny ($\overline{\text{K}\Sigma}$ = κύριος Pán; $\overline{\text{O}\Sigma}$ = θεός Bůh; $\overline{\text{I}\text{H}}$ = Ἰησοῦς Ježíš; $\overline{\text{M}\Omega}$ = Μωϋσῆς Mojžíš).

Několik hebrejských slov přepisujeme podle zásad, které navrhl ThDr. M. Prudký (K transkripci hebrejštiny, Teologická reflexe 1, Praha 1995, str. 69–74). Nehlasné hrdelnice 'alef' a 'ajin' se vyslovují jen jako dechový ráz ('even „kámen“ – asi jako v českém spojení „v autě“) nebo se ignorují (rášéchem „vaše hlavy“; Jěšúa' „Jahve je zachránce“). Horními indexy se přepisují vyprchané samohlásky. Souhlásky *h t š* se vyslovují podobně jako české „ch, t, c“.

POZNÁMKA KE ZKRATCE JEŽÍŠOVA JMÉNA

Zkratka IH (=Ježíš) se nachází již na papyrech Chester Beatty I ze 3. století. Již dříve však byla známa autorovi Barnabášova listu (8,9), jak vyplývá z následujícího alegorického výkladu knihy Genesis (14,14):

„A obřezal Abraham ze svého domu deset a osm a tři sta mužů. Jaké poznání z toho vyplývá? Počítejte nejprve 18 a potom 300. Deset a osm, řeckými písmeny I a H, znamená Ježíš. A protože kříž měl tvar písmene T, uvádí se dále číslo 300. Je tedy zřejmé, že (Písmo) označuje oněmi dvěma čísly Ježíše, a jedním číslem kříž.“

Nahradíme-li dané číslo písmeny hebrejskými (tzv. metoda gematrie), můžeme dospět i k jinému výkladu: 318 = „'lī'ezet“ = „můj Bůh je pomoc“.

BIBLIOGRAFIE K NOVOZÁKONNÍM APOKRYFŮM

V první části tohoto seznamu se soustředíme na zásadní, především bibliografické práce a souhrnná vydání většího počtu apokryfů, a to především na řecké a latinské prameny, i když se zde vyskytnou i jednotlivé položky, které by měly usnadnit další orientaci mezi apokryfy v jazykové oblasti slovan-ské, etiopské, koptské, syrské, gruzínské. Odkazy na další bibliografie v orientálních oblastech poskytuje např. W. Schneemelcher (1987⁵, str. 52–57).

V druhé části seznamu uvádíme výběr ze sekundární literatury věnované apokryfům, převážně takovou, která byla v našem výboru zmíněna. Především u kratších apokryfů ovšem platí, že hranice mezi edicemi, překlady, komentáři a studiemi je plynulá.

Údaje čerpáme především ze J. H. Charlesworth (1987), M. Starowieyski (1980), W. Schneemelcher (1987⁵). U častěji zmiňovaných publikací zavádíme zkratku (v tomto seznamu *kurzivou*), ke které v textu připojujeme i rok a číslo vydání.

Tituly z „předkonstantinovského“ období (tj. přibližně od roku 1531, kdy Friedrich Nausea vydal sbírku latinských životopisů apoštolů, do roku 1851, kdy Constantin (von/de) Tischendorf vydal apokryfní skutky apoštolů) uvádíme pouze výběrově.

Dějiny apokryfního bádání shrnují: E. Hennecke (Handbuch, 1904, bibliografie na str. 5–9), G. Poupon (1981), J.-D. Kaestli (1981), J.-C. Picard (1990).

Od 80. let 20. stol. připravuje kolektiv odborníků pod vedením F. Bovona novou koncepci vydávání apokryfních spisů. V této řadě již např. vyšlo: E. Junod – J.-D. Kaestli (eds.), Acta Johannis. Corpus Christianorum, Series Apocryphorum 1–2, Turnholt 1983.

1. Edice, překlady a bibliografie novozákonních apokryfních spisů

(Edice jednotlivých apokryfů jsou uvedeny v příslušné úvodní kapitole.)

Amann, E. F. (ed.), Le Protévangile de Jacques et ses remaniements latins, Paris 1910 [texty a franc. překl.];

Angelow, D., Bogamilstwoto i Bylgarija, Sofia 1969²;

Basset, R., Les apocryphes éthiopiens traduits en français, I–II, Paris 1893–1909;

Bauer, J. B., Die neutestamentlichen Apokryphen. WB 21, Düsseldorf 1968;

Beyschlag, K., Die verborgene Überlieferung von Christus. Siebensterntaschenbuch 136, München 1969.

Bezold, C. (ed.), Die Schatzhöhle syrisch und deutsch. Bd. 1–2, Leipzig 1889–1888;

- Birch, A.* (ed.), *Auctarium codicis apocryphi N. T. Fabriciani*, Vol. 1, Kopenhagen 1804;
- Bonaccorsi, G.* (ed.), *I Vangeli Apocrifi*, Florenz 1948 [texty a ital. překlad] = *Bonaccorsi, VA*;
- Borberg, K.F.*, *Bibliothek der neutestamentlichen Apokryphen gesammelt, übersetzt und erläutert*, Stuttgart 1841;
- Brunet, G.*, *Les évangiles apocryphes traduits et annotés d'après l'édition de Thilo*, Paris 1845, 1863²;
- Budge, E. A. W.* (ed.), *Coptic Apocrypha in the Dialect of Upper Egypt*, London 1913;
- Budge, E. A. W.* (ed.), *The Book of the Cave of Treasures*, London 1927 [vydání syrských apokryfů];
- Budge, E. A. W.* (ed.), *The History of the Blessed Virgin Mary and the History of Likeness of Christ I*, London 1899 [obsahuje mj. syrský text JkEv];
- Cameron, R.* (ed.), *The Other Gospels: Non-Canonical Gospel Texts*, Philadelphia 1982 [reprinty překladů násl. spisů: TmEv, EvEg, P. Oxy. 840, P. Eg. 2, PtEv, EvHebr, Skutky Janovy, EvNaz, EvEb, JkEv, PsTm, Dopis apoštolů, APil, podle: Hennecke-Schneemelcher-Wilson, 1963–1966];
- Cowper, B. H.*, *The Apocryphal Gospels and Other Documents Relating to the History of Christ*, London – Edinburgh, 1867²;
- Craveri, M.*, *I Vangeli apocrifi*, Torino 1990;
- Černuška, P.*, *Postava Piláta Pontského v apokryfní literatuře*, Brno 1999 [diplomová práce Ústavu klasických studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, obsahuje řecké a latinské texty pilátovského cyklu podle Tischendorfovy edice];
- Daïetsi, I.* (ed.), *Ankanon girkh Nor Ketakar anatz* [= Nekanonické knihy Nového zákona] I, Venedig 1898 [arménské apokryfy];
- Delling, G.*, et al., *Bibliographie zur jüdisch-hellenistischen und intertestamentarischen Literatur 1900–1965*, TU 106, Berlin etc. 1969;
- Dunlop-Gibson, M.*, *Apocrypha Sinaitica*, StSin 5, London 1896 [syrské verze textů o Pilátovi];
- Erbetta, M.*, *Gli Apocrifi del Nuovo Testamento I–III*, Torino 1966–1981;
- Fabricius, J. A.*, *Codex apocryphus Novi Testamenti*. Vol. 1–2, Hamburgi 1703, 1719². Vol. 3, Hamburgi 1719, 1743²;
- Franko, I.* (ed.), *Apocrypha and Legends. Codex apocryphus e manuscriptis ucraino-russicis collectus*. Vol. 1–5, Leopoli 1896–1910 [rusky];
- Garitte, G.*, *Catalogue des manuscrits géorgiens littéraires du Mont Sinai*, Louvain 1956;
- Geerard, M.*, *Clavis Apocryphorum Novi Testamenti*, Turnholt 1992;
- Geoltrain, P. – Junod, E. – Picard, J.-C.* (eds.), *La fable apocryphe. Apocrypha, le champ des apocryphes 1*, Turnhout 1990 [sborník věnovaný různým tématům, společná rozsáhlá bibliografie str. 13–68];
- Giles, J. A.* (ed.), *Codex apocryphus Novi Testamenti I–II*, London 1852;
- Grabar, B.*, *Apokrifi u hrvatskoglagolskoj književnosti do 16. st. s osobitím obrizom na apokryfična djela apostolska*, Zagreb 1965;
- Grébaut, S.*, *Les miracles de Jésus. Texte éthiopiens publiés et traduits*. PO 12, 1918, str. 557–649; 14, 1921, str. 775–840; 17, 1923, str. 787–854;
- Hennecke, E.*, *Handbuch zu den Neutestamentlichen Apokryphen*, Tübingen 1904;
- Hennecke, E.*, *Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung*, Tübingen 1904; 1924²;
- Hennecke, E. – Schneemelcher, W.*, *Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung I–II*, Tübingen 1959–1964³ = 1968–1971⁴ (5. vyd. viz Schneemelcher);
- Hennecke, E. – Schneemelcher, W. – Wilson, R. McL.*, *The New Testament Apocrypha I–II*, Philadelphia – London 1963–1966 [angl. překlad 3. vyd. předch., reprint viz Cameron];